

UOT: 336.71

AQRAR SAHIBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİ VƏ MALİYYƏ MEXANİZMİ

A.R. SÜLEYMANOVA
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Maliyyə resursları ilə təminat olmadan aqrar sahibkarlıq fəaliyyətini təşkil etmək və onun səmərəliliyini yüksəltmək qeyri-mümkündür. Ona görə də həmin fəaliyyət növünün inkişafında müxtəlif maliyyə mənbələrindən istifadəni uzlaşdırılmış sxemindən istifadə olunmalıdır. Təqdim olunan məqalədə aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində vergilər, kredit, lizinq və qiymət kimi maliyyə kateqoriyalarından səmərəli istifadənin optimal istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: sahibkarlıq, maliyyə, vergi, kredit, pul, büdcə, qiymət, lizinq.

Aqrar sahibkarların istehsal-maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif göstəricilər sistemindən istifadə edilir. Müvafiq göstəricilərin seçilməsi nəzəri – metodoloji və təcrübi baxımdan aqrar sahibkarlığın maliyyə təminatını və kredit şərtlərinin qiymətlərin səviyyəsinə təsirini müəyyən etməyə imkan verir.

Aqrar sahibkarlığın maliyyə əsaslarının səciyyə-ləndirilməsində əsas məsələ onun inkişafının maliyyə aspektlərini əks etdirən göstəricilərin sayçoxluğu və tərkibə müxtəlifliyidir.

Aqrar sferada maliyyə təminatının hərtərəfli qiymətləndirilməsi göstərir ki, aqrar sahibkarlığa maliyyə dəstəyi ilə əlaqədar kompleks problemləri sahibkar təkbaşına həll etmək imkanına malik deyil. Əslində dövlət maliyyə təminatı ilə əlaqədar problemlərin həllində sahibkarlara stimullaşdırıcı dəstək verməli, bu işdə qeyri-hökumət təşkilatları və ictimai birliklərinin potensial imkanlarından fəal şəkildə istifadə edilməli və tənzimlənmə prosesi bütövlükdə koordinasiya olunmalıdır.

Aqrar sferda biznes planların tərtibi zamanı qoyulan tələblərə riayət olunması üçün iqtisadi və inzibati vasitələrdən, institutsional mexanizmdən istifadə olunmalıdır. Bütün mövcud imkanların reallaşdırılması bilavasitə biznes planlarının reallığa uyğunluq səviyyəsinə yüksəltməyə xidmət edir.

Aqrar sferanın maliyyə vəsaitlərinə ehtiyacının ödənilməsinə yönəlmiş tədbirlər sistemində özəl sektorun güzəştli kreditləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin aqrar sahibkarlığa yardımının təsiri vasitəsi kimi kreditləşmənin münasib sisteminin formalaşmasında "Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun" (SKMF) rolu daima artmaqdadır. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal və emalı üzrə güzəştli kreditləşdirmə layihələrinin sayı, məbləği və əhatə dairəsinin kreditləşməsi müşahidə olunur.

Sahibkarların ciddi investisiya layihələrində imkanlarını stimullaşdırmaq üçün dövlət büdcəsi vəsaitlərinin məqsədli istifadəsi üzrə diqqətəlayiq təcrübə mövcuddur. "2014 - 2018 – ci illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq respublikanın rayonlarında aqrar sahibkarların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət büdcəsindən bu məqsədlərin reallaşdırılmasına böyük məbləğdə vəsait tələb olunacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə ardıcıl Dövlət Proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi respublikanın kənd təsərrüfatı rayonlarının inkişafının sürətləndirmişdir. Kəndlərin sosial problemlərinin həllində nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Respublikanın bütün kənd rayonlarına dövlət büdcəsindən hər il dotasiyalar verilir. Ayrılan bu vəsaitlər hesabına kənd rayonlarının sosial-iqtisadi problemləri həll olunur.

Aqrar-sənaye kompleksinə investisiya qoyuluşlarının artması aqrar sahədə bu vəsaitlərin istifadə səmərəliliyini də artırmışdır. Lakin yenə də sahibkarlığın aqrar təsərrüfat vahidlərinin fəaliyyətlərinin genişləndirilməsində onların öz maliyyə durumları kifayət qədər deyildir. Aqrar sənaye kompleksinin kreditləşdirilməsində yarana biləcək hər hansı bir problem kredit qurumlarının aqrar sahibkarlığa münasibətdə fəallığını zəiflədir.

Aqrar sahibkarlığın inkişafında büdcə-maliyyə və pul-kredit siyasətinin aqrar-sənaye sistemində maliyyə təminatı və kredit şərtlərinin qiymətlərin səviyyəsinə təsirində aşağıdakı məsələlər həll olunmalıdır:

- Respublikada aqrar sahibkarlığın idxalla rəqabətdə maliyyə-büdcə və pul-kredit siyasəti ilə himayədarlığı sahəyə ayrılan kreditlərin ucuzlaşdırılması, aqrar-sənaye sistemində mövcud problemlərin

aqrar sahibkarlığın maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması davam etdirilməlidir;

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında bilavasitə iştirak etdiyi kənd təsərrüfatı məhsulunun son istehlakçı tələblərinə cavab verən səviyyəyə çatdıran aqrar sahibkarlara kredit və vergi güzəştləri verilməlidir;

- Respublikanın regionlarına ixrac yönümlü aqrar məhsulların istehsalı və emalının stimullaşdırılması mexanizmini formalaşdırılmalıdır;

- Respublikanın bank sistemində kommersiya banklarının aqrar sahəyə fəal nüfuz etməsi üçün normativ-hüquqi bazada təkmilləşdirmələr sürətlənməli, əmlakın girov qoyma mexanizmi təkmilləşdirilməlidir.

Aqrar-sənaye sistemində maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması üçün sahibkarların könüllü birləşməsi prosesinin araşdırılması vacibdir. Burada kooperativlərin yaradılması və müxtəlif regionlarda Kredit İttifaqlarının yaradılması və formalaşmış olan maliyyə mənbələrindən istifadə etmək məqsədə uyğundur. Hazırda aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin daha səmərəli məqsədyönlü təşkili üçün kredit kooperativlərinin yaradılması geniş yayılmışdır. Aqrar sahibkarlar ərazi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, taxılçılıqla, yemçiliklə, heyvandarlıqla, südçülük, emalla və digər sahələrə göstərilən müvafiq xidmətlə məşğul olmalarını bilməlidirlər. Bütün maraqların yerinə yetirilməsi məqsədilə onlar könüllü birləşərək müxtəlif kooperativlər yaratmalı və fəaliyyət göstərməlidirlər [3, səh.11].

Aqrar sahibkarın əsas problemlərindən olan maliyyələşmə məsələsi, o cümlədən kredit münasibətlərində meydana gələ biləcək kənarlaşmaların, mübahisə və münaqişələrin həlli variantlarının sayını artırır. Buna səbəb kimi aqrar sahədə formalaşan sahibkarlığın inkişafının məhdudluğunu, onların hüquqi-iqtisadi hazırlıq səviyyəsinin arzuolunan səviyyədə olmamasını və i.a. göstərmək olar.

Aqrar sahənin inkişafının hazırkı mərhələsində sahibkara kredit almaq üçün zəmanət verən qurumlar o qədər də çox deyildir. Kredit üçüncü tərəfin zəmanəti ilə verildikdə zəmanət verən hüquqi şəxs borc götürənlə eyni dərəcədə məsuliyyət daşıyır.

Kredit almaq üçün girov qoyulmuş əmlakın sahibi olan sahibkarlıq subyekti qorunmasını təmin etməli və onu lazımı vəziyyətdə saxlamaq üçün zəruri tədbirlər görməlidir.

Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafını stimullaşdıran kredit ittifaqlarının fəaliyyətinin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqaməti ilk növbədə, iqtisadi-hüquqi bazanın daha da möhkəmləndirilməsi olmalıdır.

Kənd təsərrüfatının riskli xarakteri, sahibkarlığın start vəziyyətində maliyyə vəziyyətinin arzuolunan səviyyədə olmaması, bankların, artıq qeyd olunduğu

kimi aqrar sahəyə zəif marağı, burada çalışanların qarşılıqlı yardım birlikləri yaratması zərurətini ortaya qoymuşdur. Maliyyə resurslarının məhdudluğu şəraitində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların birlikləri sırasında birgəborcular qrupları xüsusi diqqətə layiqdir.

Kreditin verilməsi üçün borcalanın hər hansı təşkilatı və ya hökumət qarşısında öhdəliyi olmamalı, icazəsi verilmiş kredit cari borcların ödənilməsi, torpaq və əmlakın alınması üçün deyil, yalnız nəzərdə tutulan fəaliyyətin həyata keçirilməsində istifadə edilməlidir.

Aqrar sahədə sahibkarlığın maliyyələşməsi mexanizminin səmərəliliyi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların bazar idarəçiliyi prinsiplərinə əməl etmələri səviyyəsi ilə əlaqədardır. Bu prinsiplər sahədə fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslərin bilik və vərdisləri, müvafiq strukturlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər mühitində reallaşır.

Kənd təsərrüfatında aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasında maliyyələşmənin işlək və səmərəli mexanizminin rolu şübhəsizdir. Bu mexanizmin təkmilləşdirilməsi inkişafın mərhələsindən, sərəncamda olan maliyyə resurslarının həcmindən, onların mənbələrinin xarakterindən bilavasitə asılıdır. Maliyyələşmə mexanizminin səmərəliliyi və uçot məlumatlarının tamlığı qarşılıqlı əlaqəli şərtlərdir.

Mühasibat uçotu vasitəsi ilə müəyyən dövr üçün xərclər, gözlənilən gəlir, amortizasiya ayırmaları, debitor evə kreditor borcların vəziyyəti haqqında adekvat məlumat əldə etmək imkanı olmalıdır. Lakin bu halda maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarət etmək mümkün olur, kreditor borclarının ödənişləri vaxtında həyata keçirilir.

Aqrar sahibkarlıqda maliyyələşmənin subyektiv amillərin neqativ təsirinin neytrallaşdırılması aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşməsində ahəngdarlığı təmin edir, vəsaitlərə daha qənaətcil münasibət üçün əlverişli şərait formalaşdırır.

Aqrar sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyə planlaşması aparmayan təsərrüfatlarda maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarətə götürmək olmur. Əgər maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti nəzarətə götürülmürsə, onda bu cür maliyyələşmə təsərrüfat üçün həddindən artıq bahalı maliyyələşmə çevrilir.

Aqrar sahibkarlığın maliyyələşməsi sistemində kreditin rolu önəmlidir. Bununla kreditləşmə kənd təsərrüfatına bir sıra cəhətlərlə əlaqədar arzuolunan səviyyədə deyildir. Aqrar sahibkarların kredit ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsi tədrici proses olub, kompleks tədbirləri həyata keçirməyi tələb edir. İlk növbədə bu aqrar sahibkarların maliyyə durumunun vəziyyətindən, onun yüksəldilməsi üçün mövcud olan imkanlardan və onların reallaşdırılması vasitələrindən asılıdır. Digər maliyyələşmə mənbələrindən

fərqli olaraq kreditə münasibət könüllü olmaqla, daxili imkanlarla şərtlənir.

Maliyyələşmə üçün kredit vəsaitlərinin ayrılması təkcə kreditləşmənin ölçü həddinin müəyyən edilməsi ilə də bitmir. Yəni, maliyyələşmə həddinin az və ya çox olması kreditin müştəriyə verilməsi və onun geriye qayıtması üçün tam təminat rolunu oynamır. Bu səbəbdən də kreditlərin verilməsində təsərrüfat fəaliyyətinin davamlı olaraq səmərəliliyi əsas rol oynayır [1, səh.102-103].

Aqrar sahibkar təsərrüfatlarının kredit cəlb etmə qabiliyyətinin müəyyənəşdirilməsi üçün qabaqcıl təcrübədə istifadə olunan göstəricilər sistemi istehsal prosesini əsasən əhatə etməklə, həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından maliyyə dayanıqlığını xarakterizə edir.

Bu imkanlar lizinqin müasir inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır. "Klassik lizinq münasibətlərinə lizinq müqaviləsinin subyektləri kimi, adətən icarəyə götürən və satıcı daxil idi. Lakin lizinqin bir sərmayə aləti kimi daha da inkişafı ilə əlaqədar lizinq münasibətləri indiki dövrdə daha da genişlənərək bankları və sığorta şirkətlərini lizinq əməliyyatlarının əsas elementləri kimi özünə daxil edir. Bu lizinqi bütün tərəflər üçün daha çevik və üstünlüklü edir [2.səh.157].

Aqrolizinq aqrar sahibkarların girovla olan problemlərinin həllində sərfəli vasitədir. Aqrar sahədə işləyən sahibkarlıq subyektlərinin aşağı kredit-qoyma qabiliyyəti şəraitində perspektivli və maliyyə bazarında rəqabət mühiti formalaşdıran aqrolizinq maliyyələşdirmənin əlverişli istiqaməti kimi diqqətə layiqdir. Belə ki, aqrolizinqdən istifadə etməklə aqrar sahibkar qısamüddətli maliyyələşməyə olan ehtiyaclarını ödəmək üçün potensial imkanlarını qoruyub saxlayır,

Aqrar sahibkarlığın maliyyə təminatında sığorta işinin inkişafı xüsusi aktualıq kəsb edir. Əmlak və məhsulların sığortalanmasına aqrar sahibkarların münasibəti bir qədər fərqlidir. Sahibkarların istehsal etdikləri sığortalamaqla maraqları daha yüksək olsa da, yalnız son illərdə onların əldə etdiyi gəlir, müəyyən dərəcədə buna imkan verir. Rentabelliğin artma dinamikası davam etdikcə, aqrar sahibkarların öz məhsulları və əmlaklarını sığortalamağa marağı da artacaqdır.

Kənd təsərrüfatında sığorta işinin arzuolunan səviyyəyə çatdırılmasında sığorta şirkətlərinin dövlət dəstəklənməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Qabaqcıl xarici təcrübədə, bu istiqamətdə sınaqdan çıxmış yanaşmalar az deyildir və onların təhlili diqqət mərkəzində olmalıdır. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatında sığortaya nəzarət sistemi təkmilləşdirilməli, nəinki yol verilən, hətta ehtimal neqativ halların qarşısını almaq üçün səmərəli sistem formalaşdırılmalıdır.

Aqrar sahibkarlıq subyektləri maliyyəsinin idarə edilməsinin taktiki və strateji

problemlərinin həlli aqrar sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsi mühitin səmərəliliyini şərtləndirən başlıca amillərdəndir. Maliyyə menecmentinin aqrobiznesə xas cəhətləri üzərində dayanmadan qeyd edək ki, məhz səmərəli maliyyə menecmenti yüksək rentabelli aqrar sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri şərait formalaşdırır.

Aqrar sahibkarlığın tənzimləmə istiqaməti struktur siyasəti dövlətin məqsədyönlü iqtisadi strategiyasına əsaslanmaqla tamamlanmış və sistemli xarakter daşımalıdır. Əsas diqqət prosesdə daxilə və xaricə yüksək rəqabət aparma qabiliyyətinə malik sahələrin stimullaşdırılması şərti ilə iqtisadi fəaliyyətin bütün növlərinə əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilməlidir.

Əmtəlik məhsul istehsal edən, iş və xidmətlər təklif edən təsərrüfatlarda

investisiya çatışmazlığı müşahidə olunduğu hallarda gəlirlərin əldə olunması və sahələr arasında bölgüsündə kəskin fərqlər yaranır, nəticə özünü istehsalda-təklifdə biruzə verdiyindən bazarın tələbatının ödənilməsi baxımından problemlər yaranır. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilməlidir:

- İstehsal prosesində maliyyə çatışmazlığının aradan qaldırılması
- məqsədilə əlverişli investisiya layihələrinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi;
- Qiymət siyasətinin ixrac potensialının inkişafına yönəlməsi və daxili tələbatın ödənilməsində səmərəliliyin təmin olunması;
- Aqrar bazarda əmtəə və xidmətlərin xarakterindən asılı olaraq, əlverişli vergi sisteminin formalaşdırılması;
- Qiymətlərin səviyyəsinə və təklifin həcminə nəzarət etməklə aqrar bazarda tarazlığın təmin edilməsi.

Daxili aqrar bazarın qorunması və integrasiya prosesləri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə xarici, xüsusilə Avropa təcrübəsi bu baxımdan əlamətdardır. Azad ticarətdən daha çox mənfəət əldə etməyə çalışan ölkələrin bu istiqamətdəki uğurları, həmin ölkələrin iqtisadi qüdrəti ilə düz mütənəsibdir. Bazarlar genişləndikcə səmərəli istehsal üçün daha əlverişli şərait yaradır. Integrasiya prosesləri gündən-günə gücləndiyi şəraitdə daxili aqrar bazarın qorunması və integrasiya prosesləri arasında optimal nisbət axtarışı zəruridir.

Aqrar sferaya dövlət müdaxiləsinin düşünülmüş və əsaslandırılmış formalarının tətbiqi düşünülmüş qiymət siyasəti tələb edir. Aqrar sahibkarlığın inkişafında təminatlı qiymət mexanizminin rolunu obyektiv dəyərləndirilməlidir.

Ərzaq məhsulları bazarında dövlətin rolunun artırılması kənd təsərrüfatında qiymət səviyyəsinin dəyişməsi ilə bağlı problemlərdən asılılığın qarşısının alınmasına imkan verir. Məlumdur ki, ərzaq məhsulları bazarında qiymətlərin qalxıb-enməsi əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının mövsümi xarakterliliyindən və təbii amillərdən asılı olması ilə səciyyələnir.

Aqrar sahibkarların qeyri-ekvivalent mübadilə prosesində məruz qaldıqları zərəri aradan qaldırmaq

üçün dövlət paritet qiymətləri dəstəkləməlidir. Müvafiq qiymətlər məhsulun rentabelliyyəsinin məqbul səviyyəsini təmin etməlidir.

Daxili bazarın qorunmasına yönəldilən müvafiq tədbirlərin reallaşması mexanizmi kifayət qədər mürəkkəbdir. Belə ki, qiymətlərə müdaxilənin iqtisadi inkişaf motivlərinə zidd olmaması üçün konkret zaman və məkan parametrləri hər dəfə yenidən nəzərdən keçirilməli, baş verən dəyişikliklərə adekvat reaksiya verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Muradov Ş.Ş İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, 2004. 2. Aliyev İ.H., Məmmədova Ş.Ə. Aqrar sahənin inkişafının maliyyə mənbələri. Bakı, 2007. 3. Sadiqov M.M. Maliyyə potensialı: formalaşma və aqrar sahənin prioritetliyi. Bakı, 2009. 4. İbrahimov İ.H. Regionlarda sahibkarlığın inkişaf meyilləri və xüsusiyyətləri. Bakı, 2007. 5. <http://agroweb.bstc.az>

Эффективность аграрной предпринимательской деятельности и финансовый механизм

A.P. Сулейманова

Без обеспечения финансовыми ресурсами невозможно организация и повышения эффективности аграрной предпринимательской деятельности. Поэтому, финансовых ресурсов в развитии этого вида деятельности следует использовать в согласованной схеме. В данной статье изложены варианты оптимального использования финансовых категорий таких как налоги, кредит, лизинг и цены в повышении эффективности аграрного производства.

Ключевые слова: предпринимательства, финансы, налог, кредит, деньги, бюджет, цена, лизинг.

Effectiveness and financial mechanism of agrarian entrepreneurship.

A.R. Suleymanova

It is impossible to organize agrarian business without financial resources and to increase its efficiency. Therefore, the use of different financial sources should be used in the development of this type of activity. In the presented article, the optimal directions of effective use of financial categories such as taxes, loans, leasing and pricing were justified in raising the efficiency of agrarian entrepreneurship.

Key words: ownership, finance, tax, loan, money, budget, price, leasing.